

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 050–021.51(477–25)"1918"

*Г. Я. Рудий,
доктор історичних наук,
Інститут історії України
НАН України*

КИЇВСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Досліджено київські періодичні видання з огляду на їхню важливість як джерела вивчення історії Української гетьманської держави 1918 р. Матеріали київської преси згруповано за тематичними ознаками, визначено склад та зміст столичної періодики за доби Української Держави.

Ключові слова: Українська гетьманська держава, Гетьманат Павла Скоропадського, київська періодика, київські газети.

Українська гетьманська держава 1918 р. досить широко репрезентована таким важливим видом історичного джерела, як періодична преса, переважно газетні видання. Державознавче, історіографічне і бібліографічне опрацювання тогочасної газетної періодики протягом тривалого часу здійснювалося під впливом ідеологічної заангажованості і вибірковості радянської доби. В умовах незалежності України побачила світ низка монографічних досліджень з цього важливого сегмента джерельної бази з історії Української Держави [1]. Проте київські періодичні видання зазначеного періоду не були предметом спеціального дослідження. Водночас газети Києва є багатим джерелом для вивчення політичного, соціально-економічного, культурно-національного і повсякденного життя гетьманщини 1918 р.

За доби Гетьманату в Києві, за підрахунками автора, виходило 54 газети. Більшість з них видавалася російською мовою – 36. Проте досить широко представлені й україномовні видання – 15. Газети «Белорусское

эхо», «Бюлетень Українського телеграфного агентства» і «Слово» одночасно друкували матеріали відповідно білоруською та російською і українською та російською мовами. Видавали тогочасну пресу переважно урядові установи та політичні і громадські організації. Саме ця періодика виділяла найбільше місця питанням державного будівництва, соціально-економічної і національно-культурної політики Української Держави. Серед них: «Армія», «Бюлетень Українського телеграфного агентства», «Вечер», «Відродження» «Вісті закордонної преси», «Вісті краюї преси», «Вістник Міністерства земельних справ», «Голос Києва», «Державний Вістник», «Київські губернiальні вісті», «Мир», «Народное дело», «Народна воля», «Наш понедельник», «Наша думка», «Нова Рада», «Новости дня», «Последние новости», «Робітнича газета», «Самостійник», «Селянське слово».

У листопаді 1918 р. у Києві було засновано щоденну газету «Армія» під редакцією П. Дормана. Щоденник друкувався з листопада по грудень 1918 р. як офіційний орган військово-морських сил Української Держави. Видання засноване з метою публікації найважливіших заходів військового відомства з реформування українського війська [2]. Виходило також періодичне видання «Бюлетень Українського телеграфного агентства», яке було засноване в червні 1918 р. у Києві. Орган Українського телеграфного агентства. Всього вийшло 3 номери українською та російською мовами. Видання друкувало інформаційні повідомлення про важливі події державного значення [3]. У цей період видавалася газета «Державний Вістник». Редагував друкований орган Іван Ющишин. Газета видавалася в Києві з 16 травня по 12 грудня 1918 р. Вийшло 82 номери. Газета виходила тричі на тиждень. Видання засноване з метою публікації найважливіших законів, постанов і розпоряджень гетьмана П. П. Скоропадського, Ради Міністрів, її установ [4].

У травні 1918 р. у Києві засноване україномовне періодичне видання «Вісті закордонної преси». Орган Департаменту при Державному секретаріаті. З 10 травня по 9 листопада 1918 р. вийшло 127 номерів [5].

9 травня 1918 р. у Києві почала виходити щоденна україномовна газета «Вісті краюї преси». Орган Департаменту преси при Державному секретаріаті. Газета друкувалася з травня по липень 1918 р. Усього вийшло 57 номерів. Друкований орган призначений тільки для урядового користування. Газета містила статті, повідомлення, замітки української преси

про внутрішню і міжнародну політику Української Держави. «Вісти краюї преси» припинили свою діяльність після закриття 25 липня 1918 р. Відділу краюї преси, який їх видавав [6].

Серед нових україномовних урядових видань – «Вістник Міністерства земельних справ», який був заснований 15 вересня 1918 р. у Києві. Орган Міністерства земельних справ. Редактор М. Нестеров. Видавався щотижня. Всього вийшло 11 номерів [7].

Газета «Слово» почала видаватися в Києві 1 жовтня 1918 р. Орган Міністерства віросповідань. Редагував газету В. М. Лашнюков. Газета щоденна. Видавалася російською й українською мовами. Всього з жовтня по грудень 1918 р. вийшло 74 номери [8].

Також з 25 червня по 29 листопада 1918 р. у Києві виходило українською мовою «Селянське слово». Орган Товариства по розповсюдженню народної культури. Редагував редакційний комітет. Газета виходила двічі на тиждень. Всього вийшло 25 номерів [9].

З березня по жовтень 1918 р. у Києві видавався інформативний друкований орган «Наша думка». Видавала Головна Рада буковинських, галицьких і угорських січових стрільців. Редагував редакційний комітет. Газета видавалася щотижня. Всього вийшло 19 номерів [10]. Поряд з тим широко розвивається київська російськомовна періодична преса. У зв'язку з цим слід зазначити, що всі періодичні видання в радянській Росії, які не перебували на більшовицьких позиціях, були закриті. Характерно, що багато українських видавців прагнули відновити діяльність російських газет під новими назвами в Україні, в тому числі в Києві. З вересня по жовтень 1918 р. до Управління у справах при гетьманському уряді надійшли заяви з Києва: від Н. Коломийцевої про видання тижневика «Тайны Красного Флага», С. Пікера – суспільно-політичної і літературної газети «Киевский понедельник», М. Навошина – газети «Русская Заря», І. Софовича – двотижневика «Всеукраинский Торгово-промышленный посредник Юго-Запада», Союзу промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства України – газети «Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины», Союзу земельних власників – видання «Бюллетень Киевского областного союза земельных собственников», правління Київського товариства західних земств – видання «Вісті Київського товариства західних земств», П. Городища – щомісячника «Вестник мира», Д. Аратова (Крав-

цова) – двотижневика «Театр и жизнь», Б. Чернявського – періодичного видання «Спортсмен и бега» та від багатьох інших громадських організацій, кооперативних спілок, приватних осіб про заснування російськомовних періодичних видань [11].

Так, з 31 травня по 31 серпня 1918 р. у Києві видавалася російською мовою газета «Народное дело». Орган Всеукраїнського комітету партії соціалістів-революціонерів. Видавав і редагував періодичне видання Д. Г. Шардін. Усього вийшло 67 номерів [12]. З квітня по листопад 1918 р. у Києві видавалася російськомовна газета «Новости дня». Видавав газету А. С. Бібінов. Редагували періодичне видання Р. Г. Нілостовський і В. О. Місюрович. Газета щоденна. Загалом вийшло 68 номерів [13].

У листопаді 1918 р. в Києві видавалася російською мовою газета «Наш понедельник». Орган видавництва «Рассвет». Редагував газету Г. В. Алексєєв. Вийшло два номери [14].

5 грудня 1918 р. у Києві почала виходити російськомовна газета «Мир». Орган видавництва «Мирный труд» в особі М. М. Горелова. Газета щотижнева. З п'ятого по 10 грудня 1918 р. Усього вийшло 10 номерів [15].

З 7 жовтня по 5 грудня 1918 р. у Києві виходила російською мовою газета «Вечер». Видавало Акціонерне товариство видавничої справи в Україні. Редагували газету М. Ф. Яворський та І. Кочетов. Газета щоденна. Загалом вийшло 57 номерів [16].

У листопаді 1918 р. у Києві дбаннями Організаційного комітету побачило світ російськомовне профспілкове періодичне видання «Бюллетень Временного Всеукраинского организационного комитета союза рабочих по обработке пищевых продуктов». Редагував газету І. Якубенко [17]. Також у зазначений час видавався російською мовою профспілковий «Бюллетень Киевского союза рабочих печатного дела». Газета виходила з 6 липня по 1 серпня 1918 р. силами редакційної комісії. Вийшло лише три номери [18].

Крім того, у видавництві «Ведоком» виходив російськомовний друкований орган професійної спілки домових комітетів «Вестник домовых комитетов». Редакційна комісія випустила три номери [19].

З 28 квітня по 30 листопада 1918 р. у Києві виходив російськомовний тижневик «Известия Союза промышленников, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины». Видавав його Союз промисловців, торгівлі, фінансів та сільського господарства України.

Редагували газету В. Я. Демченко і А. Л. Пиленко. Загалом побачило світ 32 номери [20].

Відзначимо, що низка київських російськомовних періодичних видань видавалася приватними особами. Серед них щоденна газета «Русский голос», яку редагував А. Р. Семенов. Видавці – М. П. Демидов і М. С. Жекулін. З 7 серпня по 21 листопада 1918 р. усього вийшло 84 номери [21].

З 3 по 26 листопада 1918 р. у Києві виходила російськомовна газета «Наша Родина». Видавець – М. Е. Акацатов. Редагував видання А. Вихров. Загалом вийшло 76 номерів [22].

У зазначений період також друкувалася київська російськомовна газета «Наш путь». Видавець Ф. Н. Зейлінгер. Редактори П. Д. Зайків і Б. Н. Коган. Газета виходила двічі на тиждень. Усього в 1918 р. вийшло 35 номерів [23].

З квітня по грудень 1918 р. у Києві видавався російськомовний тижневик «Новое народное дело» – орган Всеукраїнського комітету партії соціалістів-революціонерів. Видавали газету Всеукраїнський комітет партії соціалістів-революціонерів, Д. Г. Шардін, Г. А. Козловський, В. І. Радіонов. Редагували Д. Г. Шардін і В. І. Радіонов. Усього у 1918 р. вийшов 71 номер. У № 20 від 5 липня 1918 р. вміщено оголошення: «З технічних обставин сьогодні номер виходить в половинному розмірі» [24].

У вересні 1918 р. у Києві почала виходити щоденна російськомовна газета «Зритель». З вересня по грудень 1918 р. вийшло 77 номерів [25]. У зазначений період у Києві видавався російськомовний щоденник «Рабочая жизнь» – орган Всеукраїнського комітету і Київського комітету РСДРП (об'єднаних меншовиків). Усього в 1918 р. побачило світ 96 номерів [26].

У серпні 1918 р. у Києві видавалася російськомовна газета «Суозиф» – орган Союзу товариств заводчиків та фабрикантів України [27].

З листопада по грудень 1918 р. у Києві виходив російськомовний тижневик «Тайны Красного Флага». Видавала і редагувала газету Н. М. Коломийцева. Всього випущено 7 номерів [28].

З 1 по 15 грудня 1918 р. у Києві виходив російськомовний щоденник «Утро». Видавало газету Акціонерне товариство видавничої справи на Україні. Редактор І. Кочетов. Загалом вийшло 13 номерів [29].

Для київських газет зазначеного періоду характерна різноманітність форм викладу матеріалу, тобто відповідно до завдань журналістики. Серед них: статті політичного, економічного, національно-культурного змісту, документи (директиви, розпорядження, обіжники), інформація, газетні звіти, хроніка, повідомлення, історичні та літературні нариси, політичні фейлетони, художні твори (проза та вірші) тощо. Однак ці матеріали, написані на основі фактичних даних, містять ще й оціночні моменти згідно з політичними платформами та переконаннями авторів (журналістів), а також спрямованості самого друкованого органу. З метою систематизації матеріалів київської періодики їх доцільно попередньо розподілити на кілька груп.

До першої групи газетної періодики варто віднести публікацію законів, постанов, розпоряджень гетьмана П. П. Скоропадського, Ради Міністрів та інших офіційних матеріалів, що виходили як з центральних, так і з місцевих державних органів влади та установ.

До другої групи входять політичні, соціально-економічні, історичні, культурологічні та інші статті, написані безпосередньо в редакції її працівниками.

Третю групу складають матеріали газет про діяльність Ради Міністрів, її відділів, губернських та повітових старост, громадських організацій.

До четвертої групи належать кореспонденції та листи. Завдяки цьому самочинному матеріалові київські газети одержували інформацію про загальну картину політичного, соціально-економічного і культурного розвитку в деталях.

П'ята група матеріалів включає хроніку про політичне, соціально-економічне, культурне життя. Хроніка завжди дає уявлення про ритми в суспільно-політичному, громадському житті, допомагає орієнтуватися в складному переплетінні багатобарвних за політичною оцінкою подій, що були досить неоднозначні.

Слід відзначити, що тогочасна київська періодика зафіксувала полярність оцінок як самого гетьманського перевороту, так і діяльності уряду Української Держави. Ця полярність зумовлена ідейно-політичною спрямованістю різних київських періодичних видань. Так, урядові видання і частина національно-демократичних видань позитивно оцінювали політику П. Скоропадського в галузі державного будівництва. Національно-демократична періодика Києва активно підтримувала

заходи гетьманського уряду щодо утвердження ідеї державної незалежності України, захисту інтересів українського народу. Поряд з цим на сторінках київських національно-демократичних газет було чимало критики на адресу уряду П. Скоропадського щодо негативного впливу на його політику російських кадетів, монархістів та представників окупаційної австрійської і німецької адміністрацій. Зокрема, поширювалася думка, що гетьманський уряд пасивно ставиться до антиукраїнських сил, які «своєю метою ставлять руйнування самої держави й реставрацію бувшої російської імперії» [30]. У зв'язку з цим зазначалося, що національно-демократичні організації мають єдиним фронтом виступити проти російських інтернаціоналістів-колонізаторів в Україні [31] і без українських демократичних сил порядок в Українській Державі встановити не вдасться [32]. Слід відзначити, що проросійські і ліворадикальні, а також окремі праворадикальні видання негативно ставилися до державотворення Гетьманату. Зокрема, були закриті газети «Боротьба» і «Народна Воля» в Києві.

Багато цінного матеріалу дослідникові дають такі київські періодичні видання, як «Відродження», «Державний Вістник», «Нова Рада» та «Робітнича газета». Так, газета «Державний Вістник» зафіксувала найголовніші події в житті Української Держави, опублікувала державні акти, спрямовані на створення дієвої державної влади в Україні, формування її органів на місцевому рівні, розбудову власних збройних сил, проведення аграрної реформи, стабілізацію фінансово-кредитної системи, на здійснення заходів щодо міжнародного визнання Гетьманату, налагодження плідних відносин з іншими країнами, розв'язання питань релігійного та національно-культурного життя. Усі перетворення в сфері політики, економіки, культури, що відбувалися в зазначений період, знайшли широке відображення в київській періодиці, яка є важливим джерелом вивчення тогочасного державотворчого процесу в Україні. Зокрема, в урядовій газеті «Державний Вістник» від 16 травня 1918 р. опубліковано тексти законів про тимчасовий державний устрій України. У досліджуваний період на сторінках київських газет постійно порушувалися питання про державне будівництво [33], український федералізм [34], реформу місцевого самоврядування [35], про взаємовідносини центральної і місцевої влади [36], розв'язання національного питання в Україні [37].

Чимала група матеріалів київської періодики присвячена розвитку соціально-економічного життя, зокрема, проведенню земельної реформи. В багатьох публікаціях з класових позицій аналізувалася роль українського робітництва в економічному житті суспільства [38], його взаємини з українською інтелігенцією. Зокрема, стверджувалося, що інтелігенція має не керувати робітництвом, а служити йому [39]. Особливо широко висвітлювався в київській пресі процес проведення аграрної реформи. Нова політична ситуація, що склалася в Україні після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського, вимагала глибокого переосмислення аграрного процесу, усього набутого досвіду, його як позитивних, так і негативних сторін. У великому масиві джерел з питань земельної реформи помітне місце займають газетні матеріали про заходи гетьманського уряду в цьому напрямі. В них, зокрема, зазначалося, що відкладання земельної реформи може призвести до економічної руйни [40]. Саме під таким кутом під рубрикою «Земельна реформа» друкувалися публікації про роль селянства в революції [41], про підготовку і хід земельної реформи в Україні [42], проведення Всеукраїнського з'їзду хліборобів [43], продовольчу перспективу Української Держави [44], зобов'язання Гетьманату перед українським селянством [45]. Тогочасна київська періодика досить часто вмещувала матеріали, що мали на меті привернути увагу до проблем створення українського війська за доби Гетьманату. Також трапляються публікації, в яких критично висвітлюється діяльність військового командування української армії щодо її реформування, зокрема, створення морського підрозділу. Типовою є одна з кореспонденцій, в якій зазначалося, що організовуючи морську піхоту, збираються творити її не за принципом народної армії, а за типом мілітарних армій [46].

Особливо широко обговорювалося на сторінках київської періодики питання міжнародного життя українського суспільства. Постійними для київської преси стали публікації про відносини Української Держави з РРФСР. Показовою є стаття, в якій зазначається, що «лиш через десятиліття, на наш погляд, може бути поставлене на чергу, без загрози нашим інтересам, питання про московсько-українську федерацію» [47]. Київські газети «Відродження», «Голос Києва», «Нова Рада», «Новости дня» широко висвітлювали хід українсько-російських мирних переговорів. Зокрема, в газеті «Відродження» від 31 серпня 1918 р. опубліковано

інтерв'ю з одним із керівників російської делегації з Х. Г. Раковським про підсумки чергового раунду зазначених переговорів. У щоденнику «Нова Рада» від 7 червня 1918 р. надруковано протокол засідання російсько-українських делегацій в Києві 30 травня 1918 р. У багатьох публікаціях на зазначену тему відзначалося, що Україна з Росією має домовлятися як самостійна і незалежна держава. Трапляються й газетні матеріали, в яких критично висвітлюється хід українсько-російських мирних переговорів. Так, київська газета «Вечер» з приводу безуспішного завершення мирних переговорів зловтішалася: «4 місяця комедии мирных переговоров закончились ничем, будем твердо верить, что они не возобновятся» [48].

Значне місце на сторінках періодичних видань відводилося переговорам Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною щодо українських кордонів. Це питання докладно і ґрунтовно висвітлювали київські газети «Відродження», «Нова Рада» і «Робітнича газета». Вони друкували виступи багатьох політичних, державних і громадських діячів, відомих журналістів, справжніх патріотів України. Серед них статті Д. Донцова [49], А. Ніковського [50] і М. Якименка [51].

Так само в київській газетній періодиці широко висвітлювалися переговори Гетьманату з країнами Антанти. Зокрема, в одній із статей зазначалося, що Англія і Франція сподівалися, що Україна не тільки візьме активну участь у боротьбі з більшовицькою Росією, але й буде на її передньому краї [52].

Особливо широко обговорювався в київській пресі процес відродження багатьох сфер духовного життя українського суспільства. Всі національно-культурні перетворення, що відбувалися в зазначений період, знайшли широке відображення в київській пресі, яка є важливим джерелом вивчення розвитку української культури.

Помітне місце в газетній періодиці посіли матеріали про проблеми існування православної церкви в Україні. Піднесення національної самосвідомості, поживлення релігійного життя відбувалися в дуже складних умовах, коли вище духовенство України було переважно російським і було відірване від рядових священників та мирян. За таких умов особливої актуальності набуло питання про автокефалію православної церкви на території України. Аналіз газетних публікацій київської періодики свідчить, що державні органи і, насамперед, Міністерство віросповідань

були орієнтовані на автономію, українізацію і демократизацію української церкви.

Тогочасні публікації на теми церковного життя можна умовно розподілити на дві групи джерел:

– матеріали, що стосуються публікацій і коментування ухваленого законодавства про пріоритетне становище в суспільстві православної церкви;

– публікації, що віддзеркалювали діяльність Міністерства віросповідань, православних духовних закладів у розв'язанні реальних проблем українізації і демократизації церкви.

Показовою, на нашу думку, є одна із статей, де, з огляду на тогочасну релігійну ситуацію, підкреслювалося, що якщо майбутнє української православної церкви пов'язане з долею українського народу, то завжди слід пам'ятати і зворотнє: майбутнє народу знаходиться, певною мірою, і в руках церкви [53].

Такого роду інформація була типовою для тогочасної київської преси. Тому не випадково досить докладно висвітлювалися всі заходи церковних установ з автономії української церкви. Під характерними назвами «Про діяльність Всеукраїнського церковного собору» [54], «Український собор» [55], «Всеукраїнський церковний собор» [56] вміщувалися кореспонденції і статті про роботу і підсумки другої і третьої сесії Всеукраїнського церковного собору. Таким чином, відповідний аналіз публікацій київських газет дає підставу зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду основною домінуючою темою церковного життя були проблеми автономії української церкви, яка розглядалася не тільки як церковна, але й національна необхідність. Особливо широко обговорювалися в київській пресі проблеми розвитку української науки, освіти, мистецтва. Зокрема, зазначалося, що без державної підтримки наукової, освітянської і мистецької сфери не можна успішно розв'язувати й інші питання державного будівництва. Слід відзначити, що за доби Гетьманату ставилося в нерозривний зв'язок завдання утвердження української самосвідомості з розвитком національної освіти, причому наголошувалося на перебудові, а не руйнації того, що вже існувало [57].

Аналіз газетних публікацій київської періодики свідчить, що державні органи і, насамперед, Міністерство народної освіти і мистецтва

були орієнтовані на українізацію громадського і суспільного життя. Найзначніший вплив вона справила на освіту.

Переважну більшість газетних матеріалів становлять саме ті, що віддзеркалювали проблеми становлення початкової школи.

Тогочасна українська преса містить чималий масив публікацій виступів громадських і культурних діячів з питань розвитку національної освіти. Показовою, на нашу думку, є одна з статей, де, з огляду на тогочасну шкільну ситуацію, підкреслювалося, що початок навчання по-українському «мусить бути зроблений в нижчих класах і потім планомірно переведений у всіх школах. Для дітей росіян школи мають залишитися російські, однак мусить бути введений курс українознавства. Можна бути певним, що у всіх школах на Україні, де з такою обережністю буде проведена українізація, будуть виховуватися ті нові, свіжі інтелігентні сили, які стануть справжніми культурно-гуманними громадянами України» [58].

Заслужує на увагу висвітлювання в київській пресі проблем розвитку середньої освіти в Україні. На сторінках преси під рубриками «Відкриття гімназії», «Українська гімназія», «Шкільні справи на Україні», «Наші школи» регулярно вміщувалися матеріали про виконання урядових рішень щодо розвитку середньої школи. Серед них привертають увагу газетні публікації про українізацію гімназії.

У газетній періодиці зазначеного періоду спостерігається переважання аналітичних жанрів, що свідчить, по-перше, про інформаційну активність преси щодо пошуку й висвітлення фактів і, по-друге, про велику увагу редакцій газет до висвітлення конкретних ситуацій, пов'язаних із реформуванням середньої школи.

У 1918/19 навчальному році в Українській Державі діяло близько 150 гімназій. Київські періодичні видання широко висвітлювали роботу з'їзду комісарів освітніх справ України, який відбувся в Києві влітку 1918 р. На шпальтах газет знайшов місце не тільки ряд конкретних пропозицій учасників форуму щодо форм і методів запровадження українознавства в гімназіях, але й його заключний документ-резолуція. «З майбутнього 1918/1919 шкільного року, – наголошувалося в резолюції з'їзду, – мають бути українізовані перший і підготовчий класи 75 відсотків державних гімназій на Україні. Вчителі підлягаючих українізації закладів повинні до 1919 року обов'язково вивчити українську мову.

Діловодство всіх форм шкіл повинно вестися українською мовою. Навчання історії та географії Росії як особливого предмету повинно бути скасоване» [59].

Поряд з цим чимало газетних публікацій присвячено першому випуску учнів українських гімназій.

Також у київській пресі є публікації про запровадження українознавства в державних і приватних гімназіях [60].

Серед газетних матеріалів є багато публікацій про нестачу приміщень для новостворених середніх шкіл. В одному з дописів повідомлялося, що в першій українській гімназії імені Т. Г. Шевченка в Києві відбулося дитяче свято на пошану весни, але «враження від гарного свята захмарювалося через те, що воно відбувалось не в своїй хаті, а в приймах, у хаті сусідовій. Велика це образа нашому рідному краю і нашій державі і велика це кривда нашим дітям» [61].

Є в часописах і відомості про матеріальну підтримку учнівської молоді. Зокрема, група публікацій присвячена висвітленню постанови Ради Міністрів «Про заснування при середніх загальноосвітніх школах 350 стипендій і про асигнування на це 77 500 карбованців». Цим стипендіям були надані імена визначних українських діячів та письменників. З 1 липня 1918 р. ці стипендії вручалися незаможним учням української національності [62].

У той же час змістовною у висвітленні конкретних заходів українізації життя вишів є інша група джерел – публікації щодо підготовки і відкриття університетів у Києві і Кам'янці-Подільському, відкриття кафедр українознавства у вузах тощо. З точки зору наявності релевантної інформації особливий інтерес становлять матеріали київських україномовних газет.

Особливо широкого резонансу набула тема про підготовку і відкриття перших українських державних університетів. Столична періодика досить часто вміщувала матеріали про роботу комісії Міністерства народної освіти і мистецтва у справах вищої школи під керівництвом В. І. Вернадського над проектами законів «Про перетворення Київського Народного університету в Київський Державний Український Університет», «Про заснування Кам'янець-Подільського Державного Університету». В київських газетах досить повно викладено хід урочистого відкриття 6 жовтня 1918 р. першого Державного українського університету в Києві [63].

Досить часто столична преса вміщувала тематичні добірки, що дають змогу визначити основні напрями запровадження українознавства в російськомовних навчальних закладах. В основному матеріали зазначеної проблематики висвітлювали хід впровадження в життя закону Ради Міністрів «Про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському університетах». У цих публікаціях йшлося про відкриття в зазначених вищих кафедрах історії України, історії української мови і українського письменства на історико-філологічному факультеті та кафедри історії західноруського права на правничому факультеті. Привертають увагу газетні матеріали, в яких порушувалися питання, пов'язані із заснуванням кафедр українознавства в Київському, Одеському й Харківському університетах. У газетній періодиці є й інформації про хід виконання закону Ради Міністрів «Про проголошення Українською Державною Вищою Школою Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька».

Важливе місце відведено на шпальтах газет урядовим рішенням з питань запровадження українознавства в державних організаціях та установах. Так, опубліковано наказ міністра шляхів України В. Бутенка «Про заснування на залізницях курсів по українознавству». Згідно з наказом, на державний кошт започатковувалися курси української мови. По закінченню курсів слухачі складали екзамен [64].

Отже, державні службовці, незалежно від національного походження, мусили знати мову, літературу, історію, минуле і сьогодення України.

Під характерними рубриками «Українська мова в державних установах», «Викладання на українській», «Огляд листів про державну мову» постійно столична преса вміщувала методичні поради щодо розширення сфери її вжитку. Разом з тим на шпальтах тогочасних київських російськомовних газет часто трапляються твердження про те, що українська влада в питанні мови має стати на новий шлях – надання російській мові поряд з українською статусу державної [65].

Слід відзначити, що київська газетна періодика відіграла важливу роль в запровадженні українознавства в усіх сферах суспільного життя. З огляду на це, широкого розголосу на сторінках тогочасної преси набув процес становлення національної науки. Насамперед це стосується рішень щодо організації Української академії наук. У газетній періодиці помітно відбилися прагнення всіх українських наукових сил до об'єднання, створення національного координаційного центру. Подібні публі-

кації набули поширення на сторінках українських газет після створення в червні 1918 р. Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української академії наук, яку очолив ординарний академік Російської академії наук В. І. Вернадський [66].

У пресі часто друкувалися кореспонденції відомих учених, в яких обґрунтовувалася доцільність створення УАН, її роль у розвитку української науки. Одна з кореспонденцій містила короткий план організації Української академії наук академіка В. М. Перетца. На його думку, до завдань академії, насамперед, повинна належати наукова праця і підготовка українських діячів на українському ґрунті [67].

Поряд з цим на сторінках української преси публікувалися матеріали полемічного характеру. Їхні автори – частина членів Українського наукового товариства – виступали опонентами В. І. Вернадського та його сподвижників і дотримувалися протилежної точки зору щодо концепції створення УАН. Вони вважали, що майбутня академія має бути громадською асоціацією вчених, які переважно розвивали б гуманітарні знання, що становлять ядро української культури. Член УНТ, редактор газети «Нова рада» А. Ніковський на сторінках своєї газети зазначав, що «на його думку, краще було б доручити справу створення УАН колегіям і науковим товариствам, державним та громадським вищим школам, бо якраз у них зосереджені всі наукові сили України» [68]. Такі думки трапляються на шпальтах газет і в інших виступах членів УНТ.

Безперечно, предметом особливої уваги стали інформаційні повідомлення про роботу Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. Матеріали київської преси містять докладну інформацію про структуру комісії, плани її роботи, хід обговорення важливих заходів комісії.

Згодом у часописі «Державний вісник» був надрукований закон Ради Міністрів про заснування УАН у Києві та її статут [69]. Поряд з цим у газетній періодиці було опубліковано перший склад академіків УАН.

Виявлені в процесі дослідження газетні матеріали значною мірою сприяють повноті змалювання картини створення УАН, її підрозділів, всебічному і глибокому висвітленню біографії і наукової діяльності окремих учених України.

У пресі під рубрикою «Українське Наукове товариство» також вмішувалися матеріали, в яких висвітлювався стан справ розвитку окремих

галузей науки. Зокрема, в одній з кореспонденцій повідомляється про засідання природничої секції, присвячене пам'яті Ф. К. Вовка. На цьому засіданні виступили з доповідями П. Стебницький «До біографії Ф. К. Вовка», Л. Чикаленко «Ф. К. Вовк як історик», А. Носов «Ф. К. Вовк як етнограф», В. Алешо «Ф. К. Вовк як антрополог» [70].

Особливо широко висвітлювався в київській пресі процес становлення українського мистецтва. У великому масиві джерел з питань української культури помітне місце займають газетні матеріали про заходи гетьманського уряду щодо створення загальнонаціонального мистецького центру. У пресі опубліковано закон Ради Міністрів «Про утворення Головного управління мистецтва і національної культури й про переіменування Міністерства народної освіти в Міністерство народної освіти та мистецтва» [71].

Київські газети висвітлювали весь хід прийняття і виконання урядових рішень щодо розвитку українського театрального і музичного мистецтва. Помітне місце серед них посідають публікації, що відображають заходи гетьманського уряду в становленні українського театру. У газетній періодиці була опублікована постанова Ради Міністрів «Про допомогу українським театрам». Згідно з цим рішенням, «Українському Національному Театрові» (під керівництвом П. Саксаганського) і товариству «Молодий театр у Києві» (під керівництвом Леся Курбаса) на їхні потреби було виділено кошти на суму відповідно 165 тис. і 10 тис. карбованців [72].

Характерно, що подібними публікаціями київська газетна періодика намагалася не тільки пропагувати урядові рішення, але й привернути увагу до значення українського театру в культурному житті України. В цьому контексті цікавими є газетні матеріали про роботу з'їзду діячів українського мистецтва, який проходив у Києві з 9 по 16 червня 1918 р. У його роботі взяли участь гетьман П. Скоропадський, міністри освіти та віросповідань М. Василенко і В. Зіньківський. Зокрема, на своїх шпальтах газети опублікували тези доповіді відомої актриси і театральної діячки С. Висоцької на тему «Сучасне становище театру» і виступи по її доповіді Є. Кузьміна, Мокульського, Станкевича, М. Прахова [73].

Крім цього, на шпальтах газет вміщено матеріали про проблеми театру і музики у взаємозв'язку із завданнями художнього та естетичного виховання українського народу [74].

Зрозуміло, що становлення національно-художньої освіти тісно пов'язувалося із завданнями розвитку українського мистецтва. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу опублікований в пресі заключний документ-постанова з'їзду про основні завдання в царині мистецтва і культури України. Привертають увагу опубліковані в пресі положення про необхідність широкої пропаганди в масах музичного мистецтва шляхом концертів вокальних і інструментальних ансамблів, присвячених національній і світовій музиці. Тобто проблема художньо-естетичного виховання розглядалась, як один з важливих засобів формування самосвідомості українського народу. У матеріалах київської періодики міститься значний інформаційний масив, що відбиває широкий спектр цієї роботи, причому не тільки на рівні узагальнюючих матеріалів, але й публікацій, що віддзеркалювали творчий доробок конкретних театрів та митців.

У київських газетах почали з'являтися повідомлення про поповнення репертуару театрів новими українськими драматичними творами. Типовою є одна з кореспонденцій, в якій зазначалося, що «в українському Державному драматичному театрі в присутності всієї трупи В. Винниченко читав нову п'єсу «Між двох сил» [75].

Крім цього, на шпальтах київських газет широко відображено репертуар українських театрів, склад акторів, зокрема Державного народного театру (головний режисер П. Саксаганський) [76].

Серед газетних публікацій значний інтерес для дослідника становлять ті, в яких йдеться про гастролі українських драматичних театрів. Газети регулярно інформували читачів про їхні виступи, давали їм оцінку, вміщували дані про акторів, географію гастролей, ставлення глядачів тощо.

Однією з важливих тем у контексті завдань з відродження національного мистецтва стала широка пропаганда музичної культури. Під рубриками «Український Національний хор», «Українська опера» в київській газетній періодиці вміщувалися добірки матеріалів, які широко висвітлювали заходи Міністерства народної освіти та мистецтва з перетворення Київської опери в Національну оперу, створення Українського національного хору (під керівництвом диригента О. Кошиця), згодом перетвореного в Українську державну капелу [77], Державного симфонічного оркестру. Велика група матеріалів присвячена діяльності музичного відділу Міністерства народної освіти,

його роботі з організації хорів. У київській газетній періодиці широко висвітлюється виступ першого Українського національного хору в Києві, який 9 червня 1918 р. у міській опері вперше дав концерт. У святі української пісні взяли участь П. Скоропадський, члени уряду, визначні українські громадські і культурні діячі. Концерт було присвячено творчості К. Стеценка. Київські газети постійно повідомляли про організацію нових хорових колективів, зокрема, другого Національного хору в Києві. Велику увагу преса приділила гастролям влітку 1918 р. першого Українського національного хору в Харкові. З концертами виїздили К. Стеценко, О. Приходько, О. Кошиць, М. Литвиненко-Вольгемут, М. Дніпрова (Приємська) і С. Колодїївна [78].

Серед зазначеної групи джерел заслуговують на підвищену увагу матеріали, котрі окреслювали ретроспективну картину розвитку хорового співу на місцях як основи української музичної культури. У київській пресі особливо активно висвітлювався процес створення української опери. У тогочасних київських періодичних виданнях ця тема представлена різними за жанрами матеріалами: від теоретичної статті до стислої замітки. У цьому масиві джерел переважали статті та кореспонденції, в яких поширювалися здебільшого твердження, що українська опера повинна бути державною. І сили для цього є. Це – визначний європейський драматичний тенор Модест Менцинський, ушлявлений виконавець вагнерівського репертуару, один із світових басів, наш земляк і патріот Адам Дідур, світова оперна співачка, освічена й палка українська патріотка Соломія Крушельницька [79].

Такого роду публікації вміщувалися переважно під рубрикою «Українська опера», а їхніми авторами були журналісти і мистецтвознавці.

Поряд з цим на сторінках київських періодичних видань друкувалися матеріали, автори яких відзначали, що «українська державна опера не повинна повторити історію петроградських державних театрів, котрі давали чужу людині й громадянству культуру... Організувати справу опери художньо сильною, національною і культурною» [80].

Чимало газетних матеріалів містять інформацію про підготовку українського оперного театру до відкриття сезону. Зокрема, повідомлялося, що директор театру роздав відомим письменникам Л. Старицькій-Черняхівській, О. Олесю, С. Черкасенкові та іншим перекладати оперні лібрето українською мовою. Вже в серпні 1918 р. були перекладені

українською мовою опери «Галька», «Фауст», «Травіата», «Черевички», «Казки Гофмана», «Богема», «Продана наречена», «Русалка», «Сільська честь», «Жидівка», «Мадам Батерфляй» [81].

Вагоме місце в газетній періодиці посіли матеріали про збереження пам'яток старовини і мистецтва за доби Української Держави.

Аналіз засвідчує високу питому вагу газетних публікацій про становлення і діяльність пам'яткоохоронних державних установ. Значне місце займають матеріали періодичних видань про внутрішнє життя українських музеїв, спорудження пам'ятників визначним діячам України.

Столична періодика досить часто вміщувала матеріали про роботу відділу охорони пам'яток Міністерства народної освіти і мистецтва під керівництвом Миколи Біляшівського стосовно вирішення проблем розвитку музейного будівництва, догляду за пам'ятками археології, історії та мистецтва, реєстрації, дослідження й популяризації пам'яток старовини. Українська преса, висвітлюючи організаційні і практичні заходи пам'яткоохоронних державних органів за Гетьманату, не обійшла увагою ще один пам'яткоохоронний орган, що виник у цей період, – відділ охорони пам'яток церковної старовини при Міністерстві віросповідань на чолі з протоієреєм Йосипом Кречетовичем. Зокрема, в київській газеті «Слово» (орган Міністерства віросповідань) постійно і докладно аналізувалася церковно-культурна спадщина православної церкви в Україні і, насамперед, проблеми збереження пам'яток культової архітектури та церковного призначення, розвитку і поширення мережі церковних архівів, бібліотек, музеїв, популяризації церковної культурної спадщини.

У той же час змістовними у висвітленні конкретних заходів державних пам'яткоохоронних органів є публікації про обстеження пам'яток історії і культури, відкриття і діяльність національних музеїв, архівів, підготовку фахівців з пам'яткознавства, встановлення пам'ятників борцям за незалежність України.

Чимало газетних матеріалів присвячено встановленню пам'ятників Т. Г. Шевченкові. Тогочасна газетна періодика не тільки зробила вагомий внесок у формування громадської думки, але й своїми публікаціями стимулювала активність державних органів щодо розв'язання цієї важливої національної справи. Серед матеріалів неабияке місце належить листам, в яких йдеться про практичні питання спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку [82].

У київській пресі за Гетьманату актуальною і постійною залишалася тема про заснування і діяльність національних музеїв. Серед музейних проблем у пресі широко обговорювалося питання організації губернських і повітових музеїв і, насамперед, історико-етнографічних музеїв.

На сторінках столичних газет є матеріали, які відображають заходи державних пам'яткоохоронних установ і громадських організацій щодо створення належних фінансових умов для розвитку національних музеїв. Адже більшість з них через фінансову скруту не змогла широко розгорнути свою діяльність.

У київській пресі були надруковані постанови Ради Міністрів «Про асигнування в розпорядження Головноуправителя справами Національної культури та мистецтва 500 тис. карбованців» [83] і «Про асигнування 30 170 карбованців на допомогу Київському художньо-промислому і Національному музею» [84]. Згідно з цими постановами на потреби Національного музею в Києві і Київського художньо-промислового і наукового музею гетьманський уряд виділив відповідно 500 тис. крб. і 30 тис. 170 крб.

У тогочасній столичній пресі актуальною залишалася й тема про впорядкування могили Т. Г. Шевченка. Зокрема, на шпальтах газети «Відродження» опубліковано листа уповноваженого з догляду за могилою Великого Кобзаря Василя Короліва до Київської народної управи [85].

Значне місце на сторінках столичних видань відводилося обстеженню і збереженню історичних та архітектурних пам'яток. Пильну увагу газети приділили організації охорони Старого замку у Кам'янці-Подільському та Золотих воріт у Києві [86]. Широко висвітлювалася робота Комітету з дослідження та реставрації Софійського собору в Києві, проблеми дослідження та охорони цієї унікальної історичної пам'ятки [87].

За доби Гетьманату в центрі уваги київських періодичних видань перебували питання про повернення в Україну вивезених у Росію за царату національних історико-культурних цінностей українського народу. Газетна періодика широко висвітлювала роботу Міжвідомчої комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей під головуванням П. І. Холодного. Зокрема, в газеті «Киевская мысль» опубліковано звіт про роботу комісії, виклад доповіді на її засіданні Г. Г. Павлуцького [88].

Трапляються й газетні матеріали, в яких критично висвітлюється робота комісії, заперечується правомірність повернення історико-куль-

турних цінностей в Україну [89]. Ці матеріали дають змогу значно розширити інформативне коло з питань охорони пам'яток культури і старовини за доби Гетьманату.

Вивчивши склад матеріалів київської періодики за доби Української Держави, приходимо до висновку, що тогочасна столична преса дає історикам важливий емпіричний матеріал для дослідження проблем політичного, соціально-економічного розвитку, культурно-освітнього і повсякденного життя українського народу:

- у тогочасній київській пресі широко відбивався процес державного будівництва, формування місцевих органів влади в період Гетьманату;

- київська періодика постійно висвітлювала питання соціально-економічного розвитку українського суспільства, підготовки земельної реформи, розв'язання робітничого питання;

- столичні газети не тільки віддзеркалювали на своїх сторінках проблеми у військовій та зовнішній політиці уряду гетьмана П. Скоропадського, але й своїми публікаціями стимулювали діяльність керівництва Міністерства збройних військових справ до створення національних збройних сил і Міністерства закордонних справ – для міжнародного визнання Української Держави;

- у тогочасній київській пресі відбувся процес пробудження національної самосвідомості українського народу, що зрештою засвідчила масштабна українізація освіти, науки, культури;

- київська газетна періодика не лише віддзеркалила досягнення гетьманського уряду у впровадженні в більшості шкіл української мови, створенні системи національних освітніх закладів, відкритті українських державних університетів у Києві та Кам'янці-Подільському, Української академії наук, а й своїми публікаціями стимулювала зростання творчої активності педагогічної і наукової інтелігенції;

- київські газети за короткий час існування гетьманської держави зробили вагомий внесок у справу залучення до культурно-освітньої сфери широкого кола громадськості, надаючи змогу представникам різних верств населення висловлювати власну думку на сторінках газетної періодики, актуалізуючи таким чином питання, що хвилювали українське суспільство;

- київські періодичні видання зробили помітний внесок у піднесення ролі української мови, розширення сфери її вжитку, боротьбу з

русифікацією, яка мала місце в державних органах, установах, закладах освіти, науки, культури, в побуті. Протягом досліджуваного періоду ця проблематика була постійною;

– київська газетна періодика віддзеркалила пошук шляхів розвитку українського мистецтва, нових форм і видів театральної і музичної культури. У галузі музичного мистецтва успішно розвивалися такі жанри, як обробка композиторами народних пісень, українська масова пісня, кобзарське мистецтво;

– столичні газети постійно відображали на своїх шпальтах проблеми охорони пам'яток старовини й мистецтва, а також пропагували діяльність подвижників пам'яткоохоронної роботи – учених, мистецтвознавців, просвітян, художників, музейних працівників, усіх, хто ставав на захист пам'яток історичної спадщини, історії свого народу;

– київські періодичні видання значну увагу приділили діяльності відділу охорони пам'яток Міністерства народної освіти і мистецтва Української Держави. Періодика постійно інформувала читачів про діяльність державних та громадських установ із заснування національних музеїв, обліку, реєстрації, дослідження та популяризації пам'яток старовини й культури.

Список використаних джерел

1. Рудий Г. Я. Преса Української Держави. 1918. – К., 1996; Він же. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури 1917–1920 рр. – К., 2000; Він же. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917–1941 рр.). – К., 2011; Губа П. Українське відродження: Спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917–1920 рр. – Черкаси, 2002.
2. Волинська газета – Житомир, 1918. – 8 листопада.
3. Преса України: Газети 1917–1920 рр. Бібліографічний покажчик. Уклад. Г. Я. Рудий. – К., 1997. – С. 10.
4. Там само. – С. 29.
5. Преса України: Газети 1917–1920 рр. Бібліографічний покажчик. – С. 19.
6. Там само. – С. 19.
7. Там само. – С. 21.

8. Там само. – С. 63.
9. Там само. – С. 62.
10. Там само. – С. 47.
11. ЦДАВО України, ф. 1184, оп. 1, спр. 37, арк. 6, 18, 25, 27, 33, 35, 37, 41, 53, 47.
12. Преса України: Газети 1917–1920 рр. Бібліографічний покажчик. – С. 44.
13. Там само. – С. 51.
14. Там само. – С. 46.
15. Там само. – С. 42.
16. Там само. – С. 16.
17. Там само. – С. 10.
18. Там само. – С. 12.
19. Там само. – С. 15.
20. Там само. – С. 35.
21. Там само. – С. 60.
22. Там само. – С. 48.
23. Там само. – С. 46.
24. Там само. – С. 51.
25. Там само. – С. 32.
26. Там само. – С. 57.
27. Там само. – С. 65.
28. Там само. – С. 66.
29. Там само. – С. 71.
30. Олександрович М. Монархісти та республіканці // Нова Рада. – 1918. – 25 липня.
31. Кушнір М. Інтернаціональний націоналізм // Там само. – 23 липня.
32. Донцов Д. Холодної крові // Там само. – 28 листопада.
33. Русский голос. – Київ. – 1918. – 3 августа.
34. Манджос Б. Украинский федерализм в прошлом и настоящем // Там само. – 7, 8, 11, 15 сентября.
35. Мацієвич К. Реформа місцевого самоврядування // Нова Рада. – 1918. – 16 листопада.
36. Робітничя газета. – Київ. – 1918. – 24 вересня.
37. Ирман. У министра внутренних дел И. А. Кистяковского (беседа) // Голос Киева. – 1918. – 1 октября.

38. Становище робітництва // Робітнича газета. – 1918. – 10 серпня.
39. Вікул С. Робітники та інтелігенти // Там само. – 27 липня.
40. Якименко М. Земельна реформа // Нова Рада. – 1918. – 26 липня.
41. Михайленко А. Роль селянства в революції // Робітнича газета. – 1918. – 18, 20, 25 липня.
42. Яснопольский Л. О принудительном отчуждении // Русский голос. – 1918. – 28 августа.
43. Яснопольский Л. О подготовке аграрной реформы // Там же. – 12 ноября.
44. Всеукраинский съезд хлеборобов // Вечер. – 1918. – 7 ноября.
45. Нечаев Б. Монополия или трест // Новости дня. – 1918. – 14 сентября; Гербель С. Н. Продовольственные перспективы // Вечер. – 1918. – 18 октября.
46. Якименко М. Українське селянство і наші чергові обов'язки перед ним // Нова Рада. – 1918. – 31 травня.
47. Понятенко П. Нічому не навчилися (з приводу заходів по відновленню української армії) // Робітнича газета. – 1918. – 20 липня.
48. Неверов. Конец комедии // Вечер. – 1918. – 8 октября.
49. Донцов Д. Проба приязні // Нова Рада. – 1918. – 28 травня.
50. Ніковський А. Перед зміною орієнтації // Там само. – 24 травня.
51. Якименко М. З приводу меж Української Народної Республіки // Там само. – 31 травня.
52. Стебницький П. Союзні держави і Україна // Там само. – 6 грудня.
53. Титлинов Б. Национальная церковь // Вечер. – 1918. – 26 октября.
54. Залужный Д. К деятельности Всеукраинского церковного Собора // Голос Киева. – 1918. – 25 июля.
55. Титлинов Б. Украинский собор // Вечер. – 1918. – 29 октября.
56. Всеукраинский церковный собор // Голос Киева. – 1918. – 31 октября.
57. Интервью. Его светлость Пан Гетман об основах политики в стране (Беседа с сотрудником «Вечера») // Вечер. – 1918. – 7 октября.
58. Науменко В. Какою должна быть школа на Украине // Русский голос. – 1918. – 13, 16 июля.
59. Відродження. – 1918. – 16 липня.
60. Русский голос. – 1918. – 18 июня.
61. Нова Рада. – 1918. – 9 червня.

-
62. Державний Вістник. – 1918. – 10 серпня.
 63. Бурлака. Київський Державний Український Університет // Відродження. – 1918. – 6 жовтня.
 64. Державний Вістник. – 1918. – 29 травня.
 65. Толпыло Б. По старому пути // Русский голос. – 1918. – 18 мая.
 66. Відродження. – 1918. – 12 червня.
 67. Лист академіка В. М. Перетца // Вісти красної преси. – Київ. – 1918. – 16 липня.
 68. Ніковський А. Організація Академії наук // Нова Рада. – 1918. – 5 червня.
 69. Державний Вістник. – 1918. – 26 листопада.
 70. Українське наукове товариство // Нова Рада. – 1918. – 20 вересня.
 71. Державний Вістник. – 1918. – 5 липня.
 72. Там само. – 22 червня.
 73. Всеукраїнський з'їзд представників художніх організацій // Відродження. – 1918. – 29 червня.
 74. Там само. – 12, 28 червня.
 75. Нова п'єса В. Винниченка // Нова Рада. – 1918. – 12 жовтня.
 76. Державний народний театр // Новости дня. – Киев. – 1918. – 8 сентября.
 77. Приходько О. Голова секції організації народних хорів. Відозва музичного відділу Міністерства освіти // Державний Вістник. – Київ. – 1918. – 18 червня.
 78. Друга артистична подорож першого Українського національного хору // Нова Рада. – Київ. – 1918. – 18 серпня.
 79. Ніковський А. Українська опера // Нова Рада. – 1918. – 22 червня.
 80. Василько А. Українська опера і невиправдані претензії // Нова Рада. – 1918. – 1 листопада. – С. 4.
 81. Українські переклади оперних лібрето // Робітничая газета. – Київ. – 1918. – 31 серпня.
 82. Щітківський І. Лист до редакції // Нова Рада. – 1918. – 12 червня.
 83. Державний Вістник. – 1918. – 3 жовтня.
 84. Там само. – 24 жовтня.
 85. Справа з могилою Т. Шевченка // Відродження. – 1918. – 27 серпня.
 86. Так само. – 1918. – 27 серпня; Последние новости. – 1918. – 27 августа.
 87. Слово. – 1918. – 9 листопада; Нова Рада. – 1918. – 30 листопада.

88. Борьба за культурные богатства // Киевская мысль. – 1918. – 18 июня.

89. Культурные ценности // Рабочая жизнь. – Киев. – 1918. – 19 июня.

Summary

In the article the Kyiv periodicals as an important source of studying the history of Ukrainian Hetman state in 1918 are investigated.

The Kyiv press materials are grouped according to their themes. The composition and contents of the Kyiv periodicals of the Ukrainian State times are distinguished.

Key words: Ukrainian Hetman state, Pavlo Skoropadsky Hetmanate, Kyiv periodicals, Kyiv newspapers.